

Öğretmenlerin Empatik Eğilim Becerilerinin Demografik ve Mesleki Değişkenler Bakımından Karşılaştırılması

HİKMET BULUT

Dokt. Öğr. | Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Pedagoji Fakültesi, Eğitim Bilimleri

İHSAN DÜŞMEZ

Psikolog | Giresun Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi

Öz: Bu çalışmada, öğretmenlerin empatik eğilim becerileri, cinsiyet, medeni durum, kıdem, eğitim düzeyi, mesleği isteyerek seçme ve meslekten memnun olma durumları, mezun olunan fakülte gibi birtakım değişkenler bakımından karşılaştırıldı. Verileri toplamak amacıyla, Dökmen tarafından geliştirilen “Empatik Eğilim Ölçeği” ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Çalışmada parametrik olmayan istatistik kullanılmıştır. Yapılan istatistik işlemleri sonunda, empatik eğilim becerilerinin medeni durum bakımından manidar fark oluşturduğu görülmüş ve çıkan sonuçlar bilimsel literatür bakımından tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik, empaty, empatik eğilim, empatik beceri, demografik ve mesleki değişkenler.

A Comparison of Teachers' Empathic Tendency in terms of Demographic and Professional Variables

HIKMET BULUT

Nakhchivan State University, Faculty of Pedagogy, Education Sciences

İHSAN DÜŞMEZ

Giresun University, Health Application and Research Center

Abstract: In this study, empathic tendency skills of teachers, gender, marital status, seniority, level of education, occupation and profession willingly choose to be satisfied with the status, such as graduated from the faculty in terms of a number of variables were compared. To collect data, developed by Dökmen "Empathic Tendency Scale" and a personal information form. Data were analyzed using Analysis of Nonparametric. At the end of the statistical procedures, the difference is significant in terms of marital status, consisting of empathic skills seen in the trend, and the results are discussed in terms of the scientific literature.

Keywords: Teaching, empathy, empathic tendency, empathic skill, demographic and professional variables.

Giriş

Türk Dil Kurumu'nun kendini duygu ve düşüncede bir başkasının yerine koyabilme olarak tanımladığı empati, Türkçe karşılık “duygudaşlık” kavramıyla kullanılmaktadır. Empati, kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecidir¹. Dökmen'e göre bireyin karşısında ki ile etkileşiminde üç aşama tepki verme biçimi vardır. Bu basamaklar, Onlar Basamağı, Ben Basamağı ve Sen Basamağı'dır.

Onlar Basamağı: Bu basamakta tepki veren bir kişi, karşısındaki kişinin kendisine anlattığı sorun üzerinde düşünmez; sorun sahibinin duygu ve düşüncelerine dikkat etmez; bu soruna ilişkin olarak kendi düşünce ve duygularından da söz etmez.

Ben Basamağı: Bu basamakta empatik tepki veren kişi, benmerkezcidir; kendisine sorununu anlatan kişinin duygu ve düşüncelerine eğilmek yerine, o sorunun sahibini eleştirir, ona akıl verir; bazen de kişiyi kendi sorunuyla baş başa bırakıp kendinden söz etmeye başlar.

Sen Basamağı: Bu basamakta empatik tepki veren bir kişi, kendisine sorununu ileten kişinin rolüne girer, olaylara o kişinin bakış açısıyla bakar. Yani kendisine iletilen sorun karşısında, toplumun ya da kendisinin düşüncelerini dile getirmez, doğrudan doğruya karşısındaki kişinin duyguları ve düşünceleri üzerinde odaklanarak, o kişinin ne düşündüğünü ve hissettiğini anlamaya çalışır. Sen basamağı empatik tepki aşamasıdır². Empatik basamaklar bakımından eğitim kurumları, öğrencilerin gerek birbirleriyle ve gerekse öğretmen ve eğitim çevresi ile empatik özellik taşıyan taşımayan birçok etkileşim biçimi sunmaktadır. Ayrıca yaşamın bu döneminde öğretmenin bir rol model olarak bireyin karşısına çıkması, empatik tepkilerin önemini daha belirginleştirmektedir.

¹ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yayınları, İstanbul 2002, s. 135.

² Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 152-153.

Günlük yaşamda oldukça önemli bir yeri olan empati kavramı, iletişim kurmada önemli bir unsurdur. İletişim kurmak insan var olduğundan beri olagelmış, daima gereksinilmiş, karşılıklı bir süreçtir. Çünkü insanoğlu sürekli olarak yalnızlıktan kaçmaya, diğer insanlarla birlikte olmaya, sorununu paylaşmaya çalışmış, anlaşılmadığı ya da yanlış anlaşıldığında ise sıkıntıya girmiştir. Bu durum insanı sosyal yapan en önemli etkenlerden bir tanesidir. Empati kavramı da iletişimin çok önemli parçası ve hatta başlangıç unsuru olması nedeniyle günümüzde üzerinde durulan ve önemi vurgulanan bir kavram haline gelmiştir³.

İnsanlar kendileriyle empati kurulduğunda anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiğini hissederler. Diğer insanlar tarafından anlaşılma ve önemsenme insanı rahatlatır ve kendini iyi hissetmesini sağlar. Empatik beceri kişilerarası sağlıklı iletişim kurulmasında önemli bir role sahiptir⁴. Empati ile bireyin öznel dünyasındaki yaşantılarının başka birisi tarafından ifade edilmesi sonucunda, birey daha önce bilincinde olmadığı içsel yaşantılarını fark etmeye, sorunlarının kaynağını ve çözüm yollarını görmeye başlar. Empati bir yönüyle etkili problem çözme sağlamaktadır⁵. Yapılan bir çalışmaya göre empatinin evlilik uyumu üzerinde olumlu etkisi vardır⁶. Empatik tepki verebilme becerisi eğitim seviyesi arttıkça yükselmektedir⁷.

Bu durum eğitim kurumlarının ve özellikle model faktör ola-

³ Emine Karaduman Pişmişoğlu, *Bir Devlet Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Empati Düzeylerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir 1997, s. 15.

⁴ Asuman Yüksel, "Empati Eğitim Programının İlköğretim Öğrencilerinin Empatik Becerilerine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 2004, s. 342; Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 158-159.

⁵ Celale Tangül Özcan & Fahriye Oflaz & Tümer Türkbay, "Dikkat Eksikliği Aşırı Hareketlilik Bozukluğu ve Binişik Karşı Olma-Karşı Gelme Bozukluğu Olan Çocukların Anne-Babalarının Empati Düzeylerinin Karşılaştırılması", *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 10 (3), 2003, s. 108.

⁶ Şennur Tutarel Kışlak & Fazlı Çabukça, "Empati ve Demografik Değişkenlerin Evlilik Uyumu ile İlişkisi", *Aile ve Toplum Dergisi*, 2 (5), 2002, s. 35-41.

⁷ Samiye Mete & Emine Gerçek, "PDÖ Yönetimiyle Eğitim Gören Hemşirelik Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Becerilerinin İncelenmesi", *Cumburiyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 9 (2), 2005, s. 11-17; Fatma Öz, "Hemşirelikte Özgüçlük (Yardım Edicilik)", *Cumburiyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2 (1), 1998, s. 53.

rak öğretmenin önemini beraberinde getirmektedir. Karşılıklı etkileşimin en bariz görüldüğü yerlerden birisi hiç şüphesiz eğitim kurumlarıdır. Öğretmen-öğrenci ve öğrenci-öğrenci ilişkilerinin saygı ve anlayış çerçevesinde kurgulandığı “empatik sınıf atmosferinin” oluşturulduğu bir ortamda yer alan birey; gelişmeye daha açık, savunmasız, daha sosyal ve yapıcı olur. Kendisini güvenli ortamda hisseden birey kendisini içtenlikle ifade etmeye ve eğitim ortamında olumlu bir faktör olarak görülen katılımcı davranışlara yönelecektir. Bu ortamdaki yoksun geleneksel eğitim anlayışının hüküm sürdüğü sınıflarda öğrenci hep bir başkasının istediği birileri olmaya çalışır, kendisi gibi olamayan birey eğitim ortamından zevk almaz, ruhsal dengesi bozulur, okulu itici, katı kuralların sergilendiği bir yer olarak görüp işi savsaklar ve sonuçta başarısız olur⁸.

Özellikle günümüzde gerek Türkiye’de gerek yurt dışında eğitim süreçlerinin uzunluğu düşünüldüğünde eğitim kurumları özellikle kişisel bir unsur olarak öğretmen bireyin sağlıklı kişilik gelişiminde etkilidir. Özellikle bireyin erken çocukluk yaşantılarının sonraki yıllara etkisi düşünüldüğünde bu önem kat be kat artmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada öğretmenlerin empatik eğilim düzeyleri ile ilişkili demografik ve mesleki özellikler incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı; Iğdır ili Merkez ilçesindeki resmi okullarda görev yapan öğretmenlerin bir takım demografik ve mesleki özellikleri ile empatik eğilimleri düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda şu soruya yanıt aranacaktır: Örneklem grubunu oluşturan öğretmenlerin empatik eğilim düzeyleri cinsiyet grubuna, eğilim düzeylerine, medeni duruma, mezun olunan okula, bransa, kıdeme, okulda görev yaptığı yıl, eğitim düzeyi, meslek tercih ve meslek memnuniyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

⁸ Yusuf Karakoyun, *İlköğretim Öğrencilerinin Kulüp Faaliyetlerine İlişkin Tutumları İle Empatik Eğilimleri Arasında ki İlişki (Bağcılar İlçesi Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 8-9.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Dökmen (1988) tarafından geliştirilen toplam 20 madde içeren “Empatik Eğilim Ölçeği” ve “Kişisel Bilgiler Formu” kullanılmıştır (Ek:1). Empati kurma ile ilgili 20 madde, 5’li likert sistemi ile puanlanmıştır. Bu ölçekte “Bana hiç uygun değil”, “Bana pek uygun değil”, “Kararsızım”, “Bana oldukça uygun ” ve “Bana tamamen uygun ” şeklinde 5 cevap seçeneği yer almıştır. Bu seçenekler, 1 ile 5 arasında değer taşımaktadır. Puanları toplarken 3, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 15. sorular tersinden toplanmaktadır. Ölçekten alınacak minimum puan 20, maksimum puan ise 100’dür. Toplam puan deneklerin empatik eğilim puanlarını ifade eder. Puanın yüksek olması, empatik eğilimin yüksek olduğunu; düşük olması empatik eğilimin düşük olduğunu gösterir. Olumlu bir empati cümlesi için yapılan puanlama 5-1 arasında sıralanmaktadır. Olumsuz bir empati cümlesi için ise puanlar, ters kodlanmış olup 1-5 arasında sıralanmıştır. Empatik Eğilim Ölçeği’nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması Dökmen (1988) tarafından yapılmıştır. Güvenirlik katsayısı .91 bulunmuştur⁹.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde incelenen değişkenler ile ilgili olarak toplanan verilerin istatistiksel analizi yapılarak bu analizler sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Araştırmaya 140 öğretmen katılmış eksik doldurulan 30 form çıkartılarak 110 form üzerinde istatistiki işlemler yapılmıştır.

Çalışmaya katılan öğretmenlerin 52’si (% 47,3) kadın, 58’i (% 52,7) erkek olup medeni durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında 44 (% 40) katılımcının evli 66 (% 60) katılımcının ise bekâr olduğu görülmektedir. Yine araştırmaya katılan öğretmenlerden mesleklerini isteyerek tercih edenlerin sayısı 94 (% 85,5) istemeyerek seçenlerin sayısı ise 16 (% 14,5) kişidir. Benzer bir şekilde hali

⁹ Dökmen, “Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21 (1-2), 1988, s. 155.

hazırda yaptıkları meslekten memnun olanların sayısı 95 (% 86,4) iken memnun olmayanların sayısı 15 (% 13,6) olarak görülmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin mezun olduğu fakülte, kıdem, eğitim düzeyi ve branşlarına bakıldığında ise 93 (% 84,5) kişinin eğitim fakültesi, 9 (% 8,2) kişinin fen edebiyat fakültesi, 8 (% 7,3) kişinin diğer fakültelerden mezun olduğu; kıdem bakımından incelendiğinde 101 (% 91,8) kişinin 1-10 yıl arası, 9 (% 8,2) 11-20 yıl arası öğretmenlik yaptığı belirlenmiştir. Yine çalışmaya katılan öğretmenlerin 103 (% 93,6)'ü lisans 7 (% 6,4)'si yüksek lisans mezunu olup branş bazında ise en yüksek dağılım 25 (% 22,7) kişi ile sınıf öğretmenliği, en az dağılım ise 1 (% 0,9) kişi ile biyoloji bölümü olmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin dağılımlarının normal dağılım eğrisine uygunluğu test edilmek için "Kolmogorov-Smirnov Test" normal dağılım testi yapılmış ve Tablonun Assymp. Sig. (Anlamlılık) satırındaki değerlerin istatistiksel anlamlılık hesaplamalarında sınır değeri kabul edilen 0,05'den küçük olması nedeniyle incelenen faktörlerin dağılımlarının normal olmadığı anlaşılmıştır.

		Cinsiyet	Medeni Durum	Mesleği steyerek Seçim	Meslekten Memnuniyet	Mezun olunan Fakülte	Kıdem	Eğitim Düzeyi	Branş
N		110	110	110	110	110	110	110	110
Normal Parameter- s ^{a,b}	Mean	1,52	1,60	1,14	1,13	1,22	1,08	1,06	11,7
	Std. Deviation	,501	,492	,354	,344	,569	,275	,245	5,32
Most Extreme Differences	Absolute	,354	,392	,514	,517	,501	,535	,539	,137
	Positive	,326	,289	,514	,517	,501	,535	,539	,115
	Negative	-,354	-,392	-,341	-,346	-,345	-,383	-,398	-,137
Kolmogorov-Smirnov Z		3,71	4,11	5,39	5,42	5,25	5,61	5,65	1,44
		6	0	0	7	0	1	0	0
Asymp. Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,032

One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test (a. Test distribution is normal. b. Calculated from data.)

Bu nedenle bu araştırmada non-parametrik istatistiksel yöntemler olan Mann Witney-U ve Kruskal Wallis kullanılmıştır. Yapılan çalışmada öğretmenlerin cinsiyet gruplarına göre empati ortalama - toplam puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak üzere Mann Witney-U testi yapılmıştır.

Cinsiyet	\bar{X}	Std. Sapma	N
Kadın	53,22	2767,50	52
Erkek	57,54	3337,50	58
Toplam			110

Yapılan çalışmada empatik beceri düzeylerinde cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını belirlemek için yapılan Mann Witney-U testi sonuçlarına göre erkek ortalama puanlarının ($\bar{X}=57,54$) kadın ortalama puanlarından ($\bar{X}=53,22$) yüksek olmasına rağmen bu farkın $p>.05$ olduğundan cinsiyetler arası manidar olmadığı anlaşılmıştır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin medeni hâllerine göre empati ortalama - toplam puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak üzere yapılan Mann Witney-U testi sonucunda,

Medeni Durum	\bar{X}	Std. Sapma	N
Evli	64,43	2835,00	44
Bekâr	49,55	3270,00	66
Toplam	64,43		110

Yapılan çalışmada empatik beceri düzeylerinde medeni durum bakımından gruplar arası anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını belirlemek için yapılan Mann Witney-U testi sonuçlarına göre p değerinin $<.05$ olduğu bu farkın evli olan bireylerin ortalama puanlarının ($\bar{X}=64,43$) evli olmayan bireylerin ortalama puanlarından ($\bar{X}=49,55$) yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Gene yapılan çalışmada empatik beceri düzeylerinde, kıdem, eğitim düzeyi, mesleği isteyerek seçme ve meslekten memnun olma durumları ile empati ortalama - toplam puanları arasında anlamlı

bir fark olup olmadığını anlamak üzere yapılan Mann Witney-U testi sonucunda $p > .05$ olduğundan grup ortalamaları arasında manidar bir farkın olmadığı anlaşılmıştır.

Mezun olunan fakülte ile empati ortalama - toplam puanları arasında grup ortalamaları arasında ve branş alanları ile empati ortalama - toplam puanları arasında grup ortalamaları arasında manidar bir fark olup olmadığını anlamak üzere yapılan “Kruskal-Wallis Test” sonucunda $p > .05$ olduğundan anlamlı bir fark olmadığı anlaşılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada empatik eğilim beceri düzeylerini, evli olan bireylerin evli olmayan bireylere kıyasla arasında manidar bir fark bulunmuştur. Bu farkın evli olan bireylerin empatik beceri düzey ortalamalarının evli olmayan bireylerin empatik beceri düzey ortalamalarından fazla olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada araştırılan kıdem, eğitim düzeyi, cinsiyet, mesleği isteyerek seçme ve meslekten memnuniyet durumları, mezun olunan fakülte, mesleki deneyim gibi değişkenlerin bireylerin empatik beceri düzeyleri bakımından bir farklılık oluşturulmadığı görülmüştür.

Daha önce yapılan Çelik’in (2008) okul öncesi eğitim öğretmenlerinin empatik eğilimlerini bazı değişkenler açısından incelediği araştırmasında, okul öncesi eğitim öğretmenlerinin empatik eğilim düzeylerinde kıdeme ve yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır¹⁰. Bu bulgu yapılan çalışmayla benzerlik göstermektedir. Gene Kılıç (2005) yaptığı çalışmada, okul öncesi eğitim öğretmenlerinin empati becerileri ile yaş, eğitim durumu, mesleki deneyim, çocuk sahibi olma, çalışılan okul türü, iletişim dersi alma, hizmet içi eğitime katılma değişkenleri arasında ilişki olup olmadığını araştırmış Eğitim durumu değişkeninde de eğitim arttıkça empatik beceri düzeyinin de paralel olarak arttığını gös-

¹⁰ Esma Çelik, *Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Empatik Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, s. 103-105.

termiştir. Bu durum yapılan çalışma ile paralellik göstermemekle birlikte arada ki farkın örneklem grubunun farklı eğitim branşlarından kaynaklandığı düşünülebilir¹¹.

Aynı araştırmanın başka bir bulgusu empatik beceri üzerinde deneyim değişkeninin etkisiz olduğunu göstermiş olup bu sonuç bizim araştırmamızın bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Empatik Eğilim Ölçeği (Örnek Maddeler)

Aşağıda 20 cümle bulunmaktadır. Bir cümledeki ifadeyi kendinize Tamamen Uygun bulacağınızı düşünürseniz 5'e, Oldukça Uygun bulacağınızı düşünürseniz 4'e, Oldukça Aykırı bulacağınızı düşünürseniz 2'ye, Tamamen Aykırı bulacağınızı düşünürseniz 1'e, eğer bir cümleye ilişkin olarak Kararsızlık belirtecekseniz 3'e çarpı koyunuz.

1. Çok sayıda dostum var.....(1) (2) (3) (4) (5)
2. Film seyrederken bazen gözlerim yaşarır.....(1) (2) (3) (4) (5)
4. Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlamış ayrılırlar.....(1) (2) (3) (4) (5)
5. Başkalarının problemleri beni kendi problemlerim kadar ilgilendirir(1) (2) (3) (4) (5)
6. Duygularımı başkalarına iletmede güçlük çekerim..... (1) (2) (3) (4) (5)
10. Televizyondaki filmler mutlu sona ulaşınca rahatlarım(1) (2) (3) (4) (5)
11. Düşüncelerimi başkalarına iletmede güçlük çektiğim olur.....(1) (2) (3) (4) (5)
12. İnsanların çoğu bencildir.....(1) (2) (3) (4) (5)
14. Genellikle insanlara güvenirim.....(1) (2) (3) (4) (5)
16. Girişken bir insanım.....(1) (2) (3) (4) (5)
20. Genellikle keyfim yerindedir.....(1) (2) (3) (4) (5)

¹¹ Nesibe Yılmaz, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin İletişim Becerileri, Problem Çözme Becerileri ve Empatik Eğilim Düzeyleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla 2011, s. 38.

Kaynaklar

- Çelik, Esmâ, *Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Empatik Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Dökmen, Üstün, "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21 (1-2), 1988.
- Dökmen, Üstün, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yayınları, İstanbul 2002.
- Karakoyun, Yusuf, *İlköğretim Öğrencilerinin Kulüp Faaliyetlerine İlişkin Tutumları İle Empatik Eğilimleri Arasında ki İlişki (Bağcılar İlçesi Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Kıslak, Şennur Tutarel & Fazlı Çabukça, "Empati ve Demografik Değişkenlerin Evlilik Uyumu ile İlişkisi", *Aile ve Toplum Dergisi*, 2 (5), 2002.
- Mete, Samiye & Emine Gerçek, "PDÖ Yönetimiyle Eğitim Gören Hemşirelik Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Becerilerinin İncelenmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 9 (2), 2005.
- Öz, Fatma, "Hemşirelikte Özgeciler (Yardım Ediciler)", *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2 (1), 1998.
- Özcan, Celale Tangül & Fahriye Oflaz & Tümer Türkbay, "Dikkat Eksikliği Aşırı Hareketlilik Bozukluğu ve Binişik Karşı Olma-Karşı Gelme Bozukluğu Olan Çocukların Anne-Babalarının Empati Düzeylerinin Karşılaştırılması", *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 10 (3), 2003.
- Pişmişoğlu, Emine Karaduman, *Bir Devlet Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Empati Düzeylerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir 1997.
- Yılmaz, Nesibe, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin İletişim Becerileri, Problem Çözme Becerileri ve Empatik Eğilim Düzeyleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla 2011.
- Yüksel, Asuman, "Empati Eğitim Programının İlköğretim Öğrencilerinin Empatik Becerilerine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 2004, s. 342.